

Halyan O.I. Halyan I.M. Motivation and evaluative component of the occupational choice in the future psychologists at the initial stage.

The article considers the features of personality development in adolescence, which determine the content characteristics of the professional self. It concentrates on the fact that the basic needs of the individual form incentive component of professional choice. It is stated that motivation and evaluative aspects of career choices in the future psychologists define their professional value orientations, personal constructs and guidelines, as well as the concept of the «Other» as a value in the practice of counseling.

Key words: *career choices, professional choices motives, motivational and evaluative component professional orientation, motivational construct.*

Стаття надійшла 12 квітня 2012 року

УДК 371.78:613.6

Н.М. Калька

ПРОФЕСІЙНА ІНДИФЕРЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕСТРУКЦІЙ

Вивчено основні умови та причини виникнення професійних деструкцій в педагогічній діяльності. Подано перелік основних видів професійної деструкції педагога та їх характеристики. Особливу увагу звернено на професійну індіферентність та шляхи її корекції в педагогічній діяльності.

Ключові слова: *професійний розвиток, педагогічна діяльність, професійна деструкція, індіферентність, професійна індіферентність.*

Постановка проблеми. Професійний аспект самореалізації не завжди здійснюється лише в позитивному для особистості векторі. Негативними наслідками для суб'єкта праці може стати формування деструктивних проявів особистості, таких, як різке загострення особистісних якостей, «огрубіння» і перенесення назовні стереотипів поведінки, мислення, спілкування, що призводить до ускладнення взаємодії з іншими людьми і робить поведінку особи неадекватною щодо виконання професійних обов'язків.

Негативні утворення, що виникають в процесі професійного становлення та розвитку особистості, в психологічній літературі окреслюють терміном «професійні деструкції». Яскравими та ди-

наміченими ці зміни є в представників професій, пов'язаних із спілкуванням та взаємодією з людьми. Розглядаючи професійні деструкції педагогів, можна окреслити їхні особистісні зміни пасивністю, небажанням щось змінювати в роботі, негативними установками на освітні нововведення. Як правило, вони пов'язані з низьким рівнем соціально-професійної активності, консерватизмом, догматизмом та байдужістю і є потужним гальмівним фактором на шляху реформувань системи освіти.

Тому актуальним для успішної професіоналізації педагога є мінімізація негативних чинників, що сприяють негативним особистісним утворенням у професійній діяльності педагога.

Стан дослідження. Теоретико-методологічну базу вивчення проблеми професійної індіферентності становлять наукові дослідження, які доводять позитивний вплив професійної діяльності на особистість, що пов'язано із формуванням професійної самосвідомості, педагогічної спрямованості, педагогічного мислення, розвитком професійно важливих якостей, оволодінням педагогічним досвідом (Є. Борисова, В. Дружинін, В. Орел, Ю. Поваренков, А. Рукавішніков, В. Шадріков, Л. Урванцев та ін.).

Проте негативний вплив професіогенних факторів на діяльність педагога є неминучим і глибоко проаналізований у наукових дослідженнях А. Маркова, Е. Симанюк, І. Щербо.

Характеристику особливостей прояву професійних деструкцій внаслідок виконання педагогічної діяльності знаходимо в наукових працях С. Безносова, Е. Зеер, О. Полякової, Є. Рогова, О. Юрченко, А. Прохорова, Є. Улибіна.

Детальний аналіз професійних дисгармоній у педагогічній діяльності подано в наукових працях Є. Донченко, Л. Мітіної, Н. Савчук, Т. Титаренко, В. Семиченко, А. Мілтса, В. Чорнобровкіна.

Науковці визначають основними показниками професійних деструкцій особистості педагога професійний стрес, формування емоційного вигорання (О. Баранов, Г. Зайчикова, В. Калошин, О. Марковець, Л. Мітіна, В. Павленко, Н. Самоукіна); фрустрацію у педагогічній діяльності (І. Остополець, Т. Третьяченко); зниження продуктивності праці, працездатності, професійні хвороби (Н. Водоп'янова, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Рогов).

Проблема негативних особистісних утворень стає дедалі актуальнішою в різноманітних психолого-педагогічних дослідженнях, але деякі її аспекти ще недостатньо висвітлені. Це насамперед стосується професійної індиферентності, яку науковці розглядають у зрізі професійних деструкцій, але не подають чітких змістових та психологічних характеристик цього психологічного феномена.

Тому метою статті є комплексний аналіз професійної індиферентності педагога як однієї з професійних деструкцій.

Виклад основних положень. Під терміном «професійна деструкція», на думку Е. Зеєра, слід розуміти нерозривний процес розвитку двох взаємопов'язаних психологічних феноменів, зумовлених оволодінням і виконанням певного виду діяльності. Передусім це негативні зміни, що безконтрольно розвиваються і проявляються в характерологічних особливостях, протіканні психічних процесів, емоційному віддзеркаленні дійсності. По-друге, свідомі відхилення, що проявляються під час виконання функціональних обов'язків працівником і призводять до порушення етичних та правових норм у колективі [5].

У наукових дослідженнях чітко описані детермінанти й умови появи професійних деструкцій в рамках конкретного професійного середовища. За визначенням Е.Ф. Зеєра, вони являють собою зміни сформованої структури діяльності й особистості, що поступово нагромадилися і негативно позначаються на продуктивності праці та взаємодії з іншими учасниками цього процесу, а також на розвитку самої особистості [4, с. 134].

Основні причини появи професійних деструкцій становлять як об'єктивні фактори (несприятлива соціально-економічна ситуація, низький імідж професії, складності фахової діяльності), так і суб'єктивні, основними характеристиками яких є особливості суб'єкта професійної діяльності. Зазвичай їх поєднання утворює сприятливий ґрунт для появи професійних деструкцій, однак домінують саме суб'єктивні чинники. До них можна віднести надмірно високі запити та очікування щодо професійного зростання, ідеалістичні погляди на роботу та керівництво («якщо буду багато працювати, мене гідно оцінять»), компенсація роботою сімейних невдач, «зацикленість» на ній [4] (рис. 1).

Можна вважати, що професійні деструкції – поступово накопичувані стійкі негативні зміни особистості суб'єкта праці та змісту і структури його діяльності, які мають стійкий характер прояву [11].

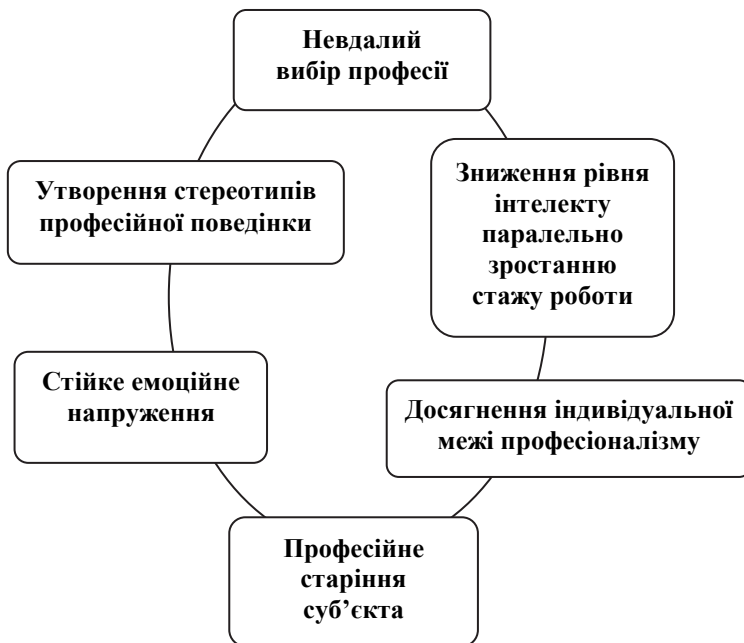

Рис. 1. Суб'єктивні фактори формування професійних деструкцій
(за Е. Зерром)

А. Маркова на основі узагальнення досліджень порушення професійного розвитку особистості виокремлює такі тенденції професійної деструкції:

- відставання, уповільнення професійного розвитку порівняно з віковими та соціальними нормами;
- дезінтеграція професійного розвитку, розпад професійної свідомості і як наслідок – нереалістичні цілі, помилкові смисли праці, професійні конфлікти;

- низька професійна мобільність, не вміння пристосуватися до нових умов праці (професійна дезадаптація);
- неузгодженість окремих ланок професійного розвитку, коли одна сфера випереджує іншу;
- послаблення раніше набутих професійних здібностей, професійного мислення;
- спотворений професійний розвиток, поява раніше відсутніх негативних якостей, відхилень від соціальних та індивідуальних норм професійного розвитку, що змінюють профіль особистості;
- поява деформацій особистості;
- припинення професійного розвитку через професійні захворювання або втрату працездатності [7, с. 225].

Узагальнюючи змістове розуміння терміна «професійні деструкції», можна зробити висновок, що вони являють собою набуття таких якостей, навичок, які негативно впливають на розв'язання працівником поставлених професійних завдань та є деструктивними утвореннями, що порушують професійний розвиток [2].

Однією із найбільш досліджених професій з точки зору появи професійних деструкцій є професія педагога, оскільки спостерігається наявність численних стресових факторів та чинників емоційної напруженості діяльності.

Професія педагога «продукує» чимало професійних деструкцій: владність, авторитарність, агресивність, догматизм, консервативність та лицемірство.

Авторитарність педагога проявляється в централізації всього навчально-виховного процесу, одноосібному здійсненні управлінських функцій, використанні у педагогічному спілкуванні переважно розпоряджень, рекомендацій, вказівок. Авторитарність виявляється у зниженні рефлексії – самоаналізу і самоконтролю педагога.

Демонстративність – якість особистості, що виявляється в емоційно забарвленій поведінці, бажанні подобатися, прагненні бути поміченим. Коли вона починає визначати стиль поведінки, то знижує якість педагогічної діяльності, стаючи засобом самоствердження.

Дидактичність виражається в прагненні учителя все пояснити самому, а у виховній роботі – в моралізаторстві й повчаннях. Дидактичність педагога проявляється також за межами навчально-

го закладу: у сім'ї, неформальному спілкуванні, часто набуває характеру професійного занудства.

Педагогічний догматизм виникає внаслідок частого повтору одних і тих же ситуацій, типових професійно-педагогічних завдань. У педагога формується схильність до спрощення проблем, застосування вже відомих прийомів без аналізу всієї складності педагогічної ситуації. Догматизм проявляється в ігноруванні психолого-педагогічних теорій, зневажливому ставленні до науки, інновацій, у самовпевненості та завищеній самооцінці і розвивається із зростанням стажу роботи, супроводжуючись зниженням загального інтелекту.

Домінантність зумовлена наданням педагогу владних функцій. Він може вимагати, карати, оцінювати, контролювати.

Педагогічна індиферентність характеризується емоційною сухістю, ігноруванням індивідуальних особливостей учнів. Педагогічна байдужість розвивається на основі узагальнення особистого негативного досвіду педагога. Педагогічна індиферентність розвивається з роками як наслідок емоційної втоми і негативного індивідуального досвіду взаємодії з учнями (авторитарна централізація).

Розвитку консерватизму сприяє той факт, що педагог регулярно репродукує один і той же навчальний матеріал, застосовує певні форми і методи навчання та виховання. Стереотипні прийоми педагогічного впливу поступово перетворюються на штампи, економлять інтелектуальні сили педагога, не викликають додаткових емоційних переживань. Спрямованість у минуле за недостатнього критичного ставлення до нього формує у педагогів упередження проти інновацій.

Педагогічна агресія проявляється у ворожому ставленні до недбалих і невстигаючих учнів, у прихильності до «каральних» педагогічних впливів, у вимозі беззастережного підпорядкування педагогу.

Рольовий експансіонізм проявляється в тотальній заглибленості в професію, фіксації на власних педагогічних проблемах і труднощах, в нездатності й небажанні зрозуміти іншу людину, у перевазі обвинувальних і повчальних висловлювань, безапеляційних суджень.

Соціальне лицемірство педагога обумовлено необхідністю виправдовувати високі моральні очікування учнів і дорослих, пропагувати моральні принципи і норми поведінки. Соціальна бажаність з роками перетворюється в звичку моралізування, нещирість почуттів і відносин.

Поведінковий трансфер характеризує формування рис рольової поведінки і якостей, притаманних вихованцям, учням.

Інформаційна пасивність педагога проявляється в небажанні вдосконалення навичок роботи з інформацією та підвищення своєї інформаційної компетентності (інформаційної культури), припинення професійної самоосвіти і самовиховання після накопичення певної кількості інформації і методичної бази для викладання свого предмета.

Навчена безпорадність формується тоді, коли суб'єкт переконується, що ситуація, в якій він опинився і яка його не влаштовує, абсолютно не залежить від його поведінки. Мотив особистого розвитку, росту й оволодіння компетентністю в цьому випадку підмінюється систематичною демонстрацією власної безпорадності, перекладанням вирішення всіх своїх проблем на оточуючих [5].

Окрім цього, на думку А.В. Осницького, загальними показниками професійної деструкції є синдром емоційного вигорання, дисфункції стосовно виконання професійної ролі, зменшення мотивації діяльності та професійна індиферентність [10, с. 19].

Вагоме місце в системі професійних деструкцій педагога займає професійна індиферентність, що є найменш дослідженим явищем у порівнянні з іншими. Як зазначає С. Дружилов, під професійною індиферентністю розуміють емоційну сухість, ігнорування індивідуальних особливостей працівників. Професійна взаємодія будується без урахування особистісних особливостей членів колективу [3, с. 59].

Індиферентність розвивається з роками як наслідок емоційної втоми і негативного індивідуального досвіду взаємодії.

В психологічному словнику Б. Мещерякова та В. Зінченко пропонують таке трактування терміна «індиферентність» – (рос. индифферентный, англ. indifferent, нім. indifferent) – байдужість, нереагування на явище, фактор, вплив тощо [8, с. 119].

Психологічна енциклопедія під редакцією Р. Корсіні та А. Ауербаха розглядає індиферентність як синонім нейтральності. Стан індиферентності (байдужості) передбачає, що індивід не має жодних переваг між альтернативними виборами або напрямками дії. Індиферентна точка – значення у деякому континуумі або вимірі, яке представляє нейтральність [6, с. 347].

У наукових працях часто як синонім цього терміна вживаються слова «апатія», «байдужість», «бездушність», «безсердечність», «відстороненість», «пасивність», «збайдужіння», невключеність у діяльність.

Часто професійна індиферентність виникає, коли суб'єкт опиняється в ситуації, що його не влаштовує, проте змінити її не хоче і не може. Мотив особистісного розвитку в такій ситуації та набуті компетентності змінюється демонстрацією безпорадності, пасивністю, апатією та звинуваченням інших у власних проблемах. Така поведінка є яскравим прикладом формування у працівника професійної індиферентності [5].

Можна помітити, що професійна індиферентність має характеристики, що є схожими до емоційного вигорання. Проте професійна індиферентність більшою мірою схожа вже на заключний етап емоційного вигорання або на його наслідок.

Професійна індиферентність певним чином торкається мотиваційно-потребової сфери, а саме породжує стан «повного небажання» і як наслідок бездіяльність та пасивність працівника.

Професійна педагогічна індиферентність пов'язана з емоційним виснаженням та втомою, що є наслідком авторитарної централізації, тобто негативного індивідуального досвіду взаємодії з учнями.

За результатами експериментальних досліджень серед педагогів доведено, що професійна індиферентність значно мірою пов'язана з індивідуально-типологічними характеристиками особистості, зокрема із рисами характеру.

С. Безсонов вважає, що професійна індиферентність базується на відчуженні як виді психологічного захисту. Вона проявляється у байдужості, емоційній сухості та жорсткості, ігноруванні індивідуальних здібностей колег.

Цей вид професійної деструкції найбільш характерний для закритих людей зі слабо вираженою емпатією, що мають труднощі в спілкуванні [1, с. 201].

Дуже часто внаслідок професійної індиферентності виробляється тип взаємодії людей і груп, які ніяк не залежать один від одного або погано знають своїх партнерів. Вони можуть брати участь у спільній діяльності, але при цьому бути байдужими до успіхів партнерів. Для такого типу характерна нерозвиненість емоційного компонента, нейтральні формальні відносини, відсутність взаємовпливу або несуттєвий вплив один на одного.

Головний шлях переходу до інших, більш плідних типів взаємодії – включення в спільну творчу діяльність, коли створюються умови для спільних переживань, відчутного вкладу кожного в загальний результат, виникнення відносин залежності. Індиферентний тип взаємодії може перейти і в конфронтацію за умови неправильної організації діяльності та відносин в процесі роботи, протиставлення успіхів.

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу наукових джерел, можна вважати, що професійна індиферентність виникає як наслідок уже сформованих негативних утворень професійної діяльності і потребує ретельного колективного впливу.

До методів профілактики виникнення професійної деструкції повинна входити розробка індивідуальних стратегій її подолання в рамках конкретного професійного середовища.

Важливою ланкою в роботі із професійними деструкціями є профілактика професійної дезадаптації у початківців, розробка альтернативних сценаріїв професійного розвитку і росту, підвищення компетентності (соціальної, психологічної, загальнопедагогічної, предметної, аутокомпетентності), вироблення індивідуального стилю спілкування, розуміння механізмів і структури соціальної взаємодії [9, с. 112].

Також важливим етапом в роботі з професійними деструкціями є рефлексія професійної біографії і розробка альтернативних сценаріїв подальшого особистісного та професійного зростання, розширення особистісного експресивного репертуару, формування навичок аналізу та самоаналізу в ситуаціях міжособистісного спілкування [3].

Доцільно продовжувати оволодівати прийомами, способами саморегуляції емоційно-вольової сфери. Також важливим є перехід у нову кваліфікаційну категорію або на іншу посаду.

Таким чином, узагальнення теоретичних досліджень свідчать про те, що негативним наслідком впливу педагогічної діяльності на особистість учителя, тривалої дії професійних стресорів є поява професійних деструкцій, які пов'язані з поступово накопиченими негативними чинниками професійної діяльності та рисами особистості. Основними ознаками професійних деструкцій у педагогічній діяльності є посилення стереотипів, емоційне напруження, зниження рівня професійної активності, посилення різних форм психологічного захисту, посилення незадоволення професією, морально-етичне та соціально-психологічне старіння, а також професійне старіння. Найяскравіше професійні деструкції педагога представлені емоційним вигоранням та професійною індиферентністю. Основною особливістю професійної індиферентності є емоційна сухість, ігнорування індивідуальних особливостей учнів, байдужість до виконання професійних обов'язків педагогом.

Професійні деструкції педагога порушують гармонійний розвиток його особистості, погіршують емоційне благополуччя та стан професійного здоров'я. Для педагога необхідними є заходи щодо попередження та усунення професійних деструкцій, формування професійної стресостійкості, загалом збереження і зміцнення професійного здоров'я.

Перспективним напрямком є проведення емпіричного дослідження з метою з'ясування взаємозв'язку професійних деструкцій з особистісними характеристиками. Важливою умовою виявлення динаміки формування професійних деструкцій педагога є вивчення специфіки професійної діяльності та відповідно факторів професійного середовища, що впливають на її появу. Також варто розробити психокорекційні заходи щодо профілактики появи вищезгаданих професійних деструкцій.

1. Безсонов С.П. Теоретические основы изучения профессиональной деформации личности / С.П. Безсонов. – СПб.: Книга-М., 1995. – 345 с.

2. Гомонюк В.О. Особливості професійних деформацій керівників / В.О. Гомонюк // Матеріали за 6-та міжнародна научна практична конференція «Новини та научния прогрес» – 2010. Том. 4. Педагогически науки. Филологични науки. Психология и социология. – София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2010. – С. 90–91.

3. Дружилов С.А. Профессиональные деформации и деструкции как следствие искажения психологических моделей профессии и деятельности / С.А. Дружилов // Журнал прикладной психологии. – 2004. – № 2. – С. 56–62.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учебн. пособие / Э.Ф. Зеер. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. – 336 с.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития / Эвальд Фридрихович Зеер. – М.: Академия, 2009. – 240 с.
6. Корсини Р. Психологическая энциклопедия / Р. Корсини, А. Ауэрбах. – СПб.: Питер, 2006. – 1096 с.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: АСТ, Прайм-Еврознак, 2007. – 496 с.
8. Мещеряков Б.Г. Современный психологический словарь / Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – М.: Знание, 1999. – 400 с.
9. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития личности / Л.М. Митина. – М.: Развитие, 2003. – 400 с.
10. Осницкий А.В. Психологические проявления дезадаптации личности учителя в педагогической деятельности: автореф. дис. на соискание учёной степени канд. психол. наук / А.В. Осницкий. – СПб., 1999. – 23 с.
11. Полякова О.Б. Психогигиена и профилактика профессиональных деформаций личности / О.Б. Полякова. – М.: НОУ ВПО МПСИ, 2008. – 304 с.

Калька Н.Н. Проблема профессиональной индифферентности педагога в контексте профессиональных деструкций.

Рассматриваются основные условия и причины возникновения профессиональной деструкции в педагогической деятельности. Перечислены основные виды профессиональной деструкции и дана их характеристика. Особое внимание обращено на профессиональную индифферентность и пути ее коррекции в педагогической деятельности.

Ключевые слова: профессиональное развитие, педагогическая деятельность, профессиональные деструкции, индифферентность, профессиональная индифферентность.

Kal'ka N.M. Professional Indifference of a Teacher in the Context of Occupational Distructions.

The main conditions and reasons for appearance of occupational distructions in pedagogical activity is examined in the article. A list of basic types of professional distructions of a teacher and their features is given. A special attention is paid to professional indifference and the ways of its correction in pedagogical activity.

Key words: professional growth, pedagogical activity, professional distruction, indifference, professional indifference.

Стаття надійшла 12 червня 2012 року